

Драгана Кнежић-Поповић

FORUM ROMANUM – РИМСКА ДРЖАВА, ПРАВО, РЕЛИГИЈА И МИТОВИ^{*}

Има дела којима би се нанела неправда ако би се сачинио приказ о њима у данас уобичајеном значењу те речи. То је управо књига *Forum Romanum – Римска држава, право, религија и митови*, која се може представити само оним текстом који ће пажњу наше културне јавности скренути на својеврсно трагање за новим начинима упознавања прошлости. Историја је прича која се непрестано испочетка приповеда, али се приступи том приповедању мењају, па се врше превредновања, постављају друкчије визуре, траже могућности новог израза. Аутор Жика Бујуклић понудио је управо један друкчији начин приступања римској прошлости и успео да нас увери да је не само могућ, већ и пожељан друкчији приступ. Оригинална по својој замисли, а одређена од самог аутора као приручник и објављена у едицији приручника, ова књига ће се, без сумње, наћи и на попришту великих расправа о захтевима који се постављају, у складу са тзв. Болоњским процесом, у односу на литературу препоручену не само за припремање испита већ и израду писмених радова током сваког од циклуса студија.

Већ сам наслов заслужује неколико речи. Није потребно спадати у ону категорију читалаца који се посебно одушевљавају насловима, да би се признало да већ први поглед на овај наслов плени. Наравно, сама концепција књиге – римско историјско наслеђе дато кроз поглед једног виртуелног посматрача на Форуму (ево, ни историја не може а да се не приближи појму виртуелности) – изнедрила је наслов. А овај је, пак, метафора за живот античког Рима, стари римски свет, римску цивилизацију. Асоцијације које се роје око овог наслова су бројне, па се очекује обиље разноврсних садржаја које су стварала свакодневна догађања на овом древном

^{*} Жика Бујуклић, *Forum Romanum – римска држава, право, религија и митови*, Правни факултет у Београду – Досије, Београд 2005.

римском тргу. И заиста, читаоцу се нуди неслућено богатство података, занимљивости, разноврсних момената из римске прошлости, ограничено, по идеји аутора, на државу, право, религију и митове. Стога се након читања књиге може са задовољством закључити да наслов није изневерио и да чврсто стоји на корицама књиге.

Ово дело привлачи посебну пажњу због саме замисли о начину представљања одабраних тема јер нуди један друкчији прилаз римском праву, друштву, држави, религији, речју, римској цивилизацији као једном од корена и упоришта европске духовности. Троделно устројство књиге омогућило је аутору да примени особен методолошки поступак у осветљавању и тумачењу римске прошлости.

Први део, са насловом који стоји и на прочељу књиге, већ је једна мала „књига у књизи“. Замишљен као уводна студија, која треба да обавести читаоца о улози и значају који је кроз римску историју имао главни градски трг, овај запис постигао је оно што би несумњиво била жеља сваког писца: заслужио је за рађање нарочитог интереса читаоца за поједине потоње одреднице појмовника за које раније није ни слутио да га могу толико занимати. Изражују историју Форума, аутор је успео да постигне утисак да се читалац, попут имагинарног „посматрача који се нашао на самом тргу“, почиње да креће за неким жустрим, причљивим водичем који хита по форумском простору горе-доле и кроз векове, па се тај слушалац-посматрач понекад и „умори“, „задише“ пратећи водича, али никако не одустаје.

Слика Форума, која се свакако током времена мењала, не само са сваком новом реконструкцијом трга већ и смењивањем друштвених, политичких, културних догађања, није могла, у тексту ове намене и обима, бити дочарана друкчије до путем серије крокија који, понекад у само неколико редака, дочаравају основне особине неког од изабраних призора овог градског простора у описиваном времену. Скице које се нижу као да су реализоване успут, у пролазу: мочварна удолина између брежуљака Капитола и Палатина, грађевине у којима су смештене политичке и правне институције, читав низ култних места и објеката, таверне и базилике, бисери архитектуре који се утркују у лепоти, висини, вишеструкој намени, а затим догађања која прате стицање или губитак велике, али и мале власти, јавне светковине, религијске свечаности, суђења, кажњавања, војни тријумфи, гладијаторске игре, погребне церемоније, сценске представе, размена робе и услуга, доколичарење обичног човека, те варварске најезде, прва хришћанска светилишта, сумрак, али и поновни успон Форума. Аутор полази од тога да су читаочева уобичајена, општеобразовна знања о римској прошлости већ изграђена, што му је омогућило да запис ослободи, на

срећу, од политичке историје, досадног ређања датума, низања периода, усвајаних периодизација тринаестовековне римске историје итд. Управо због тога, сваки одабрани кадар се посматра-чита радознано, сликовит је и упечатљив, а динамика којом се смењују један за другим дала је тексту неочекивану дозу живости. Тиме је код читаоца и слика самог града Рима, града као живог организма, створила посебан емоционални утисак. Није било лако овако сложено штиво изложити згуснуто, а тако занимљиво и надахнуто.

Основна идеја аутора – о приручнику у коме ће на један нови, савремени начин презентовати грађу и тако допринети осавремењивању стицања знања из области правноисторијских наука – реализована је превасходно у другом делу књиге. Овај део, под насловом „Појмовник“ (или, како га сам аутор ближе одређује у предговору, „форумски појмовник“), представља темељни део књиге. Написан је у форми абецедног појмовника – краћих и дужих абецедно поређаних текстова/одредница. Сама форма азбучног или абецедног појмовника није, разуме се, новост. Познати су нпр. средњовековни азбучни или абецедни зборници текстова нпр. молитвеног, религиозног карактера, који су представљали тада својеврсне енциклопедијске приручнике о одређеној теми. Чини се да се може препознати ауторова замисао да свака одредница појмовника представља целовито, а ипак разумним границама омеђено излагање једног појма које не повлачи, мање-више, даље трагање за другим одредницама да би се употпунила тражена одредница. Када се каже „целовито излагање“, не мисли се само на свеобухватан приступ који укључује (разуме се тамо где је то могуће) елементе изабраних области државе, права, религије и митова, већ и проницање у области архитектуре, археологије, античке књижевности итд., а сасвим незнатно, онолико колико је нужно да се због прецизности помену одређена политичка догађања. Целовитости значајног броја одредница доприносе и преводи фрагмената илустративних латинских текстова, а неретко и слике, цртежи, графикони, спискови и сл. Не треба занемарити ни настојање да се, уз уобичајено етимолошко објашњење латинског назива одредница, истакне и вишезначност појединог појма, тамо где она постоји (нпр. *Aedes*, *Tessera*, *Elogium*), а неретко укаже и на социолингвистичко значење појма, нпр. у пучкој употреби имена богиње Флоре (*Floralia*). Коначно, али не и неважно читаоцима који немају шира знања из разматраних области и латинског језика, приступ важнијим одредницама олакшава списак одговарајућих назива на српском језику, који је приложен на крају књиге.

Нема никакве сумње да је, с методолошке тачке гледано, израда појмовника захтевала у првом реду увид у расположиву грађу, а то је значило увид у непрегледно богатство разноврсних садржаја. Стога је аутор морао да се упусти најпре у избор, а затим

представљање пробране грађе да се не би десило да настане једна велика гомила, а велика гомила је „доказ онога што је најгоре“ (Сенека, *Расправа о блаженом животињу*). Јасно је да не постоји формула која би унапред одредила удео материјала из изабраних области и да је питање избора концепције био најтежи посао аутора. Колико је избор грађе морао бити деликатан задатак за аутора, казује чињеница да је питање обима књиге као приручника, а самим тим и обима појмовника као њеног дела, повлачило за собом ограничење у виду много тога подразумеваног као претходно стечено знање, много тога синтетизованог, много тога што је морало остати неискоришћено, а да се опет у свом богатству појмова који се обрађују требало одупрети искушењу да се поједностављује оно што уопште није једноставно. Осим тога, не треба занемарити да је „поглед“ с римског Форума ограничен и да је то ограничење у позноримским вековима бивало све веће с померањем стратешког значаја ка северноиталским градовима, а касније источном делу Царства, што је повлачило за собом нужно изостављање значајног дела материје. Управо због свега тога, избор аутора – корпус појмовника састоји се од преко седамсто одредница, од којих је око једна петина упућујућих – и обрада секвенциране грађе могу бити увек дочекани с противречним оценама или изазвати недоумице.

Једна од таквих недоумица у погледу концепције је утисак да ће један део читаоачеве радозналости остати ипак незадовољен. Наиме, колико год су у представљању пробране грађе претходно наведене области духовног живота Римљана добиле значајно место, толико се читав низ концепата и института римског приватног права, првенствено облигационог, не налази у појмовнику. Чини се да би се објашњење за ово морало тражити у концепцијском полазишту аутора. Наслућује се да је напор Жике Бујуклића био првенствено окренут ка динамици збивања (понекад и привидно ефемерних догађања свакодневнице) на Форуму као отвореној сцени. Али, уважавајући евентуално овакво концепцијско полазиште, не може се, с друге стране, одупрети утиску да сам избор форме појмовника наговештава намеру аутора да књигу представи као својеврстан енциклопедијски приручник о изабраним темама, што подразумева да важним концептима и институтима римског приватног права следује заслужено место (као што су га, с друге стране, добиле бројне установе јавног права).

Форумски појмовник отвара још једно питање које би се могло одредити као питање (теоријско)методолошког карактера. Колико год се наслућује намера аутора да свака одредница буде целовито представљање појма и колико год изабрана форма појмовника не веже тако стриктно у погледу свеукупности појмова и обима одредница, као што је случај код лексикона и речника, ипак

се пред читаоцем поставља питање обима и равнотеже одредница. Има одредница које изузетно исцрпно осветљавају и тумаче поједине феномене римске прошлости, тако да представљају појединачне мале студије (нпр. *Templum, Vestales, Formula, Leges, Bona fides, Imperium, Senatus, Rex, Servus, Triumphus* и др.). Управо ове одреднице заслужне су што пред очима читаоца настаје (или се обнавља) јаснија и потпунија слика римског света. Многе од њих писане су тако надахнуто да неодољиво „повлаче“ читаоца ка новим одредницама. Оне плене својом јасноћом, прегледношћу и исцрпним навођењем бројних података, који се тешко могу наћи овако сабрани на једном месту. Међутим, има и оних одредница које су, чини се, неоправдано скромно обрађене. Не може да не изазове недоумицу код читаоца чињеница да је нпр. одредница *Dominium ex iure Quiritium*, посвећена најважнијем облику римске приватне својине, ограничена на један пасус, а да се нпр. готово на два листа простиру римске проститутке (*Meretrices*), са својим званичним регистрима и дозволама за рад, састајалиштем, па све тако до злосрећне судбине жене цара Клаудија, развратне Месалине. Ово је, разуме се, субјективна, типична женска примедба и на известан начин екстреман пример, али је неравномерност удела изабраног материјала један од основних утисака при читању.

Колико год у односу на право стоји извесна концепцијска и методолошка недоумица, утолико је нема у погледу избора и третирања митско-религиозне сфере духовног живота Римљана. Посебну похвалу заслужује усредсређеност аутора на римску религију и митове. Нису ретка дела, не само код нас већ и у свету, која се задржавају искључиво на државноправној историји Рима у најужем смислу те речи. Али не треба сметнути с ума нераздвојну везу између римског живота старијег доба и магијско-религиозне сфере која се сматра једном од најзначајнијих карактеристика архаичног римског света. Све до краја републиканског доба магијско-религијске карактеристике могу се срести у сваком аспекту живота и знања, од правног знања (у којем су, добро је познато, понтифици играли дуго одлучујућу улогу), па све до нпр. медицине, вештине грађења, војних активности итд. Постепено слабљење ових карактеристика римског духовног живота и доследна лаицизација започиње негде са успостављањем монархијског уређења, раћањем једне нове *nobilitas* и сусрета римског света са другим културама, првенствено грчком цивилизацијом. Према томе, магијско-религиозна сфера једна је од не само најинтересантнијих већ и најзначајнијих црта архаичног римског света. Уосталом, и сама идеја о погледу са Форума једног виртуелног посматрача није никако могла да значи само поглед на политичке и правне институције чија делатност се обављала унутар форумских великих или мањих, затворених или отворених структура (нпр. *Curia, Comitium, Basilica, Rostra*), већ и поглед на храмове и светилишта који чине не само

архитектонску целину него превасходно доприносе да овај трг добије вредност симбола града Рима, читаве државе, римске цивилизације. С друге стране, спој мита и религије није необичан: религиозну мисао прати мит и мистерија, митови и религија се укрштају, али и раздвајају. Спој мита и религије кроз историју значио је спој људског страха и наде. Мит је производ стваралачке маште (не постоји једна општеприхваћена дефиниција мита) и стога одражава унутрашњи свет, како појединца, тако и друштва у целини, па се може рећи да је историја мита истовремено и историја човечанства. У тој историји римски митови заузимају значајно место и стога нема никаквог разлога да не добију одговарајући простор у студијама овакве врсте. Најзад, недавно је покренута огромна планетарна едиција (пројекат преко 30 издавача из целог света) посвећена митовима, с циљем да се превазиђе један необразован поглед на митологију који већ дуго, негде од XVIII века, влада у свету, па се тако и ова књига придружује у прави час великој идеји међународне издавачке заједнице.

Не само богатство и разноврсност одредница већ и њихова занимљива обрада, често допуњена скицама, шемама, цртежима, разлог су што се ово штиво препоручује не само студентима права већ и ширем читалачком кругу. Тако ће нпр. свако ко у свом речнику користи метафору „само је корак од Капитола до Тарпејске стене“ (од тријумфа до срамног пада) моћи много да сазна не само о пореклу тог израза и судбини несрећне девојке Тарпеје, већ и све о лингвистичким недоумицама поменутог назива (*Tarpeium saxum*); или нпр. они које интересује у актуелном политичком животу питање потребне или могуће лустрације, пронаћи ће у књизи податке о изворној идеји „очишћења“ (*Lustratio*); или пак о идеји поштења и непристрасности политичких кандидата (*Candidatus, Ambitus*) итд. Али независно од сфере интересовања читаоца, једно је сасвим сигурно: ово штиво чита се са оловком у руци. Асоцијације које се множе, слике које израћају, идеје које се раћају током читања жељених одредница имају за последицу да текст и маргине књиге остају са бројним траговима оловке. Нису то само подвучени делови текста, већ су то неретко ускличници, упитници, стрелице, исписани коментари. Нема опуштеног и равнодушног читања. Може ли аутор пожелети бољи резултат од тог?

Посебно место у овом запису заслужују језик и стил писца овог приручника. Његов језик је леп, беседнички, у исто време сликовит и економичан. Аутор очигледно негује једноставан стил. Понегде блесне особен хуморни, чак и сатирично-пародични стил. Захваљујући свему томе, аутор је постигао изванредну лакоћу у приступу и третману овог згуснутог и сложеног штива. А то је разлог што текстове читамо без напора и радознало.

Завршни, трећи део књиге, „Прилози“, који садржи преводе изабраних извора, намењен је превасходно студентима права. Ни ова деоница није остала без ауторског доприноса. Аутор се не појављује само у улози приређивача, већ и овде даје свој удео у виду нових превода и исправака постојећих.

Ово дело без сумње је плод дугог и брижљивог рада, као и дугогодишњег педагошког искуства у раду са студентима. Да би се закључило колико је био тежак посао прикупљања и обраде материјала није нужно да се прегледа списак бројне литературе и извора којима се аутор служио. Довољан је поглед на композицију дела, а затим на обухваћене теме које се крећу од сложених научних проблема до ситних занимљивости из живота Римљана.

Forum Romanum није стереотипни универзитетски приручник, већ опсежна монографска студија (са преко 600 страница) изложена на модеран и специфичан начин. Занимљивом општом композицијом, разноврсношћу тематског опсега, богатством података и чињеница, лакоћом излагања проблемски тешког градива, ова књига не само да ће послужити својој основној намени, већ је и привлачно штиво за познаваоце или за пуке љубитеље (античке) историје, а у њу ће завирити чак и они који и не слуте да би их ова материја могла заинтересовати. Жика Бујуклић је учинио стваралачки покушај који је померио наше уобичајено поимање приручника – књига за уживање и за стицање знања. Зато можемо само да изразимо велико задовољство што се овакво дело појавило у нашој научној средини.

Најзад, стиче се утисак да аутор, свестан ограничености „погледа“ с римског Форума и стога немогућности обраде веома значајног дела материје изабраних области, наговештава наставак. Да ли би то могао да буде цариградски *Forum Constantini*, који би угостио новог виртуелног посматрача, или би се њему приступило можда кроз неки други „портал“? Константинов град на Босфору то заслужује јер је представљао не само „Нови Рим“, већ и престоницу у којој је римска духовна баштина, а поготово правна, наставила свој живот, и преко Јустинијанове кодификације постала темељ европске културе и цивилизације.

* * *

По преглаји рукописа у ишамју, сазнали смо да је књиџа др Жике Бујуклића у међувремену проглашена, на основу јавно расписаног конкурса, за најбоље научно остварење професора и сарадника Београдског универзитета у 2006. години и награђена из фонда Заужбине Веселина Лучића.